

УДК 373 (091)

© Штефан Л. А., Каліна К. Є., 2018 р.

<http://orcid.org/0000-0002-6281-980X>

<http://orcid.org/0000-0002-4252-7690>

<http://doi.org/10.5281/zenodo.1411535>

Л. А. Штефан, К. Є. Каліна

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З НЕПОВНОЛІТНІМИ ПРАВОПОРУШНИКАМИ НА ХАРКІВЩИНІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті проаналізовано специфіку організації соціально-педагогічної діяльності з неповнолітніми правопорушниками на Харківщині на початку ХХ століття. Установлено, що успішній організації зазначеної діяльності сприяли: прийняття низки нормативних документів; участь державних структур у роботі Міжнародної пенітенціарної комісії та Міжнародних пенітенціарних конгресів; визначення типів спеціальних закладів для неповнолітніх правопорушників; обґрунтування науковцями змісту, принципів, форм та методів соціально-педагогічного впливу на особистість неповнолітнього правопорушника; благодійна діяльність приватних осіб, земств та товариств; заснування Судів для неповнолітніх; висвітлення зазначених питань на сторінках педагогічних журналів досліджуваного періоду.

Ключові слова: *соціально-педагогічна діяльність, неповнолітні правопорушники, організація, особливості, Харківщина.*

Штефан Л. А., Каліна Е. Е. Особенности организации социально-педагогической деятельности с несовершеннолетними правонарушителями на Харьковщине в начале ХХ столетия. В статье проанализирована специфика организации социально-педагогической деятельности с несовершеннолетними правонарушителями в Харьковской области в начале ХХ века. Установлено, что успешной организации указанной деятельности способствовали: принятие ряда нормативных документов; участие государственных структур в работе Международной пенитенциарной комиссии и международных пенитенциарных конгрессов; определение типов специальных учреждений для несовершеннолетних правонарушителей; обоснование учеными содержания, принципов, форм и методов социально-педагогического воздействия на личность несовершеннолетнего правонарушителя; благотворительная деятельность частных лиц, земств и обществ; основания Судов для несовершеннолетних; освещение указанных вопросов на страницах педагогических журналов исследуемого периода.

Ключевые слова: социально-педагогическая деятельность, несовершеннолетние правонарушители, особенности, Харьковщина, организация.

Shtefan L. A., Kalina K. Ye. Features of the organization of socio-pedagogical activity with juvenile offenders in Kharkiv region at the beginning of the XXth century. The article analyzes the specifics of the organization of socio-pedagogical activity with juvenile offenders in the Kharkiv region at the beginning of the XXth century. It has been established that the successful organization of this activity was facilitated by the adoption of a number of governing documents; participation of the government agencies in the work of the International Penitentiary Commission and international penitentiary congresses; determination of types of special institutions for juvenile offenders; scholars' substantiation of the content, principles, forms and methods of the socio-pedagogical influence on the personality of a juvenile offender; the charitable activity of private individuals, zemstvos and societies; the establishment of the Courts for minors, coverage of the indicated issues on the pages of pedagogical journals of the period under study.

The organization of the successful socio-pedagogical activity with juvenile offenders in the Kharkiv region at the beginning of the XXth century was also promoted by the adoption of such normative documents as: "General Prison Instruction" (1915), Rules of Internal Prison Regulations (1916), in which the problems of the criminals' behavior, their adherence to discipline, care about tidiness, hygiene, supplying food and clothing, correspondence and the order of the release from prison were raised. The beginning of the XXth century was marked by the active participation of the state structures in the work of the International Penitentiary Commission and the international penitentiary congresses, the activities of which were aimed at developing the criminal and executive system and introducing advanced methods of work with juvenile offenders.

The prospective topics of the further scientific research can include the issue of the comparative analysis of the content of the socio-pedagogical activity with juvenile offenders in the leading countries of the world and Ukraine.

Keywords: socio-pedagogical activity, juvenile offenders, organization, features, Kharkiv region.

Постановка проблеми в загальному вигляді. На сучасному етапі розвитку Української держави проблема організації соціально-педагогічної діяльності з неповнолітніми злочинцями набуває особливої гостроти з огляду на те, що виховання підростаючого покоління відбувається у складних соціальних та економічних умовах. Для сьогодення характерно збільшення кількості дітей, котрі стають на шлях алкоголізму і наркоманії; збільшення

питомої ваги протиправної, агресивної поведінки підлітків; посилення впливу вулиці на дітей; зростання кількості дітей, які потрапляють до в'язниць і виправних закладів. Суттєву допомогу в розв'язанні зазначених питань може надати вивчення досвіду організації соціально-педагогічної діяльності з неповнолітніми злочинцями, який накопичено на Харківщині в першій половині ХХ століття.

Аналіз основних досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблеми організації соціально-педагогічної діяльності з неповнолітніми правопорушниками на сучасному етапі розвитку українського суспільства вивчали Т. Алексеєнко, В. Бочелюк, І. Бугайчук-Островська, З. Зайцева, О. Кісіль, І. Козубовська, Н. Максимова, М. Окаринський, В. Оржеховська, Е. Погребняк, М. Познякова, Г. Пономаренко, О. Скавронська, В. Терещенко, В. Тюріна, О. Федоренко, М. Фіцула, І. Шишова та інші.

Окремі аспекти зазначеної проблеми були розглянуті в кандидатських (В. Афанасьєва, Н. Клішевич, М. Попов, О. Юшко) та докторських (Н. Калашник, О. Караман, В. Шпак) дисертаціях.

Мета статті – визначити специфіку організації соціально-педагогічної діяльності з неповнолітніми правопорушниками на Харківщині на початку ХХ століття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчення та узагальнення науково-педагогічних джерел свідчить, що ефективній організації соціально-педагогічної діяльності на Харківщині на початку ХХ століття сприяло започаткування у 1911 році при Харківському земстві відділу піклування про покинутих дітей, відкриття допоміжних класів для занедбаних і дітей з уповільненням психічного розвитку (1911-1916 рр.), функціонування Всеросійського піклувального товариства з охорони материнства і немовлят (1915 р.), суттєве збільшення підлітків, що знаходились у кризовому стані, малолітніх правопорушників, неповнолітніх злочинців, безпритульних дітей,

жебраків, сиріт, а також «морально занедбаних» дітей, діяльність Харківського «Педагогічного товариства для сприяння справі виховання» (1913 р.) [8, с. 327-328].

«Товариство, – наголошує В. Шпак, – покликане сприяти фізичному розвитку і піклуванню про дітей шляхом відкриття дитячих колоній, притулків, лікувально-педагогічних притулків, дитячих будинків і клубів, майданчиків і прогулянок» [8, с. 328].

Як свідчать архівні дані, дитяче населення України на початку ХХ століття складало понад 42 % від загальної кількості. Серед них нараховувалось 500 000 напівсиріт і не менше 250 000 круглих сиріт, які потребували соціального забезпечення [6, арк.24].

Усе вищезазначене сприяло активізації соціально-педагогічної діяльності з неповнолітніми взагалі та правопорушниками зокрема. Організацією соціальної допомоги та соціального виховання підлітків займалися комітети опіки, консультаційні пункти, соціальні центри, створена В. Г. Короленком Ліга Спасіння Дітей, Рада соціальної допомоги, Рада захисту дітей і Міністерство соціальної допомоги.

Так, у положенні про створення «Ради захисту дітей» було прописано: «У зв'язку з катастрофічним збільшенням дитячої смертності... державі ... взяти на період війни під свою опіку ... охорону життя і здоров'я дітей» [5, арк.12].

Організації соціально-педагогічної діяльності з неповнолітніми правопорушниками на Харківщині на початку ХХ століття сприяло заснування науково-дослідних інститутів, кафедр, товариств, лікарсько-педагогічного інституту, Інституту братів та сестер соціальної допомоги, кабінетів соціальної педагогіки, лікарсько-педагогічних кабінетів, науково-педагогічних комісій і товариств.

Аналіз змісту діяльності зазначених установ дозволив сформулювати мету соціально-педагогічної діяльності з неповнолітніми правопорушниками

на початку ХХ століття – виховання асоціальних дітей, успішна їх соціалізація.

Успішній організації соціально-педагогічної діяльності з неповнолітніми правопорушниками на Харківщині сприяло й масове проведення на початку ХХ ст. з'їздів з педагогічної психології, експериментальної педагогіки, суспільного та приватного презирства, сімейного виховання, охорони дитинства.

На зазначених з'їздах порушувались такі важливі соціально-педагогічні проблеми як:

- дослідження впливів вулиці та сім'ї на процес формування дитячої особистості;
- розробка методів вивчення особистості неповнолітнього;
- проведення активного дозвілля підлітків і захист їх від негативного впливу вулиці;
- особливості навчання й виховання дітей, які мали відхилення від норми;
- вплив позашкільного середовища та школи на виховання молодого покоління та деякі інші.

Специфіка організації соціально-педагогічної діяльності з неповнолітніми правопорушниками на Харківщині знайшла свій подальший розвиток на сторінках педагогічних видань означеного періоду. Зокрема, зазначені питання знайшли своє відбиття на сторінках таких журналів, як: «Шлях освіти», «Радянська школа», «Социальное воспитание», «Организуй детвору», «Виробнича думка», «Внешкольник», «Боллетень Народного Комиссариата внутренних дел УССР», «Бюлетень Народного Комісаріату Освіти», «Вісник психології, кримінальної антропології та педології», «Вопрсы философии и психологии», «Ежегодник экспериментальной педагогики», «Український вісник експериментальної педагогіки та рефлексології» й деяких інших.

Суттєвий внесок у розвиток питань, які вивчаються, мали засновані у 1913 році на Харківщині Суди для неповнолітніх, які дозволяли вміщувати дітей до виправно-трудова притулків, де неповнолітні злочинці отримували професійні навички із найпростіших ремесел – столярного, швейного [1].

Для вихованців, які мали особливі успіхи в засвоєнні знань, виправно-трудова притулки запропонували 20 стипендій для здобуття неповнолітніми подальшої освіти. Це положення знайшло своє відбиття в Статуті: «Оскільки ... в притулках з'являються діти з видатними розумовими здібностями, то для таких мають бути 20 стипендій, які б послужили засобом для подальшої освіти таких вихованців, при цьому до вступу до того чи іншого навчального закладу на весь час підготовки вони звільняються від роботи в майстернях» [1, с. 281].

Активній організації соціально-педагогічної діяльності з неповнолітніми правопорушниками на Харківщині також сприяло виникнення спеціальних закладів для малолітніх правопорушників – виправних притулків, хліборобських колоній, ремісних притулків для морально знівечених підлітків, які відкривались приватними благодійними товариствами, земствами, громадськими організаціями, та прийняття Закону про покарання неповнолітніх правопорушників (до дітей 10-17 років, які вчинили правопорушення, застосовувалось правове виховання). На початку ХХ століття виправні притулки було засновано в Києві, Одесі, Сімферополі, Чернігові та деяких інших містах України [3, с. 99].

Необхідно звернути увагу на те, що на початку ХХ століття було прийнято спеціальне «Положення про виховно-виправні заклади для неповнолітніх» (1909 р.). Згідно з зазначеним «Положенням» до виховно-виправних закладів направлялися такі категорії неповнолітніх: визнані винними у вчиненні будь-якого злочину за вирок суду; звинувачені, до яких вважатиметься за необхідне прийняття допоміжних способів (узяття під варту) за ухвалою суду; які жебракують, займаються бродяжництвом і

безпритульні, а також особи, які віддані батьками для виправлення. Крім того, як стверджує Т. Янченко, до подібних притулків могли віддавати дітей з метою перевиховання. Батьки обов'язково вносили щомісячну плату за дитину на її утримання, навчання та виховання [9].

Вивчення та узагальнення науково-педагогічних джерел дозволяє стверджувати, що на початку ХХ століття фахівцями було визначено зміст соціально-педагогічної діяльності з неповнолітніми правопорушниками взагалі та на Харківщині зокрема. До змісту такої діяльності було включено і релігійне виховання. Від неповнолітнього, який перебував у виправних притулках, вимагалось: вивчення закону Божого; опанування читанням, письмом, арифметикою; повідомлення елементарних відомостей з інших наук; участь у ремісничих, або одночасно ремісничих і землеробських роботах.

Доцільно також звернути увагу на те, що на початку ХХ століття в Україні вводиться спеціальний термін «дитяча злочинність» [4].

Успішній організації соціально-педагогічної діяльності з неповнолітніми правопорушниками на Харківщині сприяло і масове відкриття виправно-виховних закладів для неповнолітніх злочинців. Зокрема, О. Кістяківський у Рубежівці відкрив виховний заклад для дітей, які жебракували. Також О. Кістяківський визначив причини дитячої злочинності, а саме: «бродяжництво батьків, скоєння ними злочинів, зневажливе ставлення до виховання дітей, відсутність нагляду за ними, злиденність, незадоволення головних потреб дитини» [9].

Особливість цього періоду полягала і в тому, що фахівцями було визначено основні напрями діяльності соціально-педагогічних працівників. До провідних із них належали: супровід підлітка після виходу його на свободу та надання йому допомоги матеріальної й з працевлаштуванням. (О. Кістяківський)

Доцільно наголосити на тому, що на початку ХХ століття науковцями широко розроблялися методи соціально-педагогічного впливу на особистість неповнолітнього правопорушника. До провідних методів соціально-педагогічної діяльності належали методи заохочення та методи покарання. До методів заохочення, які широко використовувались на Харківщині на початку ХХ століття можна віднести: оплату праці неповнолітнього; похід до магазину; скорочення терміну перебування на 1/3; відпустки для побачення з батьками; збільшення матеріальної допомоги [8, с. 341].

Основними методами покарання на досліджуваному етапі вважались: виконання робіт окремо від товаришів; позбавлення святкового одягу; зауваження і догана наодинці; публічна догана; позбавлення місця за столом у їдальні; позбавлення одної страви; залишення на одному хлібі й воді; обмеження в іграх; призначення виконання домашньої роботи в неурочний час; позбавлення у святкові дні або під час прогулянок свободи; ув'язнення від 1 до 4 днів у карцері. Тілесні покарання були виключені, але у виняткових випадках призначалися за постановою зібрання вихователів і з дозволу Правління [8, с. 340].

До заборонених видів покарання також належали: карцер, позбавлення їжі, білизни, ліжка, прогулянок, книг для читання [9]. Суспільство справедливо розуміло, що фізичні покарання не можуть виправити неповнолітнього правопорушника.

Аналіз матеріалів Бюлетеня Народного комісаріату внутрішніх справ УРСР свідчить, що на початку ХХ століття також існували такі заклади для неповнолітніх правопорушників як реформаторіум. «Боротьба з дитячою злочинністю, – записано у Бюлетені, – обмежується наявністю двох реформаторіумів для малолітніх злочинців у Одесі та Києві» [2, с. 10]. У 1917 році у Харкові виникла трудова школа імені К. Маркса для неповнолітніх правопорушників. Провідною формою роботи в ній була клубна робота. [7].

Організації успішної соціально-педагогічної діяльності з неповнолітніми злочинцями на Харківщині на початку ХХ століття сприяло прийняття низки нормативних документів – «Загальна тюремна інструкція» (1915 р.), Правила внутрішнього тюремного розпорядку (1916 р.), в яких порушувались питання поведінки злочинців, дотримання ними порядку, чистоти, гігієни, забезпечення їжею та одягом, листування, порядку звільнення. Початок ХХ століття також ознаменувався активною участю державних структур у роботі Міжнародної пенітенціарної комісії та Міжнародних пенітенціарних конгресів, діяльність яких була спрямована на розбудову кримінально-виконавчої системи та впровадження передових методів роботи із неповнолітніми злочинцями.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок. Таким чином, успішній організації соціально-педагогічної діяльності з неповнолітніми правопорушниками на Харківщині на початку ХХ століття сприяли: прийняття низки нормативних документів; участь державних структур у роботі Міжнародної пенітенціарної комісії та Міжнародних пенітенціарних конгресів; визначення типів спеціальних закладів для неповнолітніх правопорушників; обґрунтування науковцями змісту, принципів, форм та методів соціально-педагогічного впливу на особистість неповнолітнього правопорушника; благодійна діяльність приватних осіб, земств та товариств; заснування Судів для неповнолітніх; висвітлення зазначених питань на сторінках педагогічних журналів досліджуваного періоду.

До перспективної тематики подальшого наукового пошуку можна віднести питання порівняльного аналізу змісту соціально-педагогічної діяльності з неповнолітніми злочинцями в провідних країнах світу та Україні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Антология педагогической мысли России второй половины XIX – начала XX века. – М.: Педагогика, 1990. – 608 с.
2. Бюллетень НКВД УССР. – № 6. – 1923. –

REFERENCES

1. *Antologiya pedagogicheskoy mysli Rossii vtoroy polovinyi XIX — nachala XX veka* [Anthology of the pedagogical thought of Russia in the second half of the XIXth - the

- С. 10.
3. Исправительное воспитание в России // Вестник воспитания. – 1905. – №9. – С. 99.
 4. Положение о воспитательно-исправительных заведениях для несовершеннолетних // Земский сборник Черниговской губернии. – 1909. – № 11. – С. 10.
 5. Протоколы заседаний Харьковского губернского Совета защиты детей и отчёты о его деятельности. Доклад губернского Совета защиты детей о положении детского вопроса в Харькове, 1921 г. – ДАХО – ф.203. – оп.1. – спр.389. – А.12-38.
 6. Статистичні відомості про становлення соціальної освіти на Україні. – ЦДАВОВ України – ф.166. – оп.2. – спр.541. – 87 а.
 7. Третилова А. И. Профили и очертания (типы правонарушений) // Шлях освіти – №8-9. – 1927. С. 188-200.
 8. Шпак В. П. Реабілітаційна діяльність зарубіжних і вітчизняних виправно-виховних закладів у ХІХ – на початку ХХ століття : [монографія] – Полтава : АСМІ, 2005.– 336 с.
 9. Т. Янченко. Становлення виправного виховання дітей, схильних до правопорушень (др. пол. ХІХ – поч. ХХ ст.). // Шлях освіти. – №1. – 2005. – С. 52-55.
 - beginning of the XXth century]. (1990). Moscow: Pedagogika, 608p. (in Russian).
 2. *Byulleten NKVD USSR* [Bulletin of NKVD USSR]. (1923), vol. 6, p. 25 (in Russian).
 3. *Ispravitelnoe vospitanie v Rossii* [Correctional education in Russia]. (1905). *Vestnik vospitaniya*, 9, p. 99 (in Russian).
 4. *Polozhenie o vospitatelno-ispravitelnykh zavedeniyah dlya nesovershennoletnih* [Regulations on educational reformatories]. (1909). *Zemskiy sbornik Chernigovskoy gubernii*, 11, p. 10 (in Russian).
 5. *Protokolyi zasedaniy Harkovskogo gubernskogo Soveta zaschityi detey i otchYoty i o ego deyatelnosti. Doklad gubernskogo Soveta zaschityi detey o polozhenii detskogo voprosa v Harkove* [Protocols of meetings of the Kharkiv Provincial Council for the Protection of Children and reports on its work. The report of the Provincial Council for the Protection of Children on the situation of issues about children in Kharkiv]. (1921). DAKhO, f. 203, op. 1, spr. 389, ll. 12-38 (in Russian).
 6. *Statystychni vidomosti pro stanovlennia sotsialnoi osvity na Ukraini* [Statistical data on the formation of social education in Ukraine]. TsDAVO of Ukraine, f. 16, op. 2, spr. 541, l. 87 (in Ukrainian).
 7. Tretilova, A. I. (1927). *Profili i ochertaniya (typy pravonarusheniy)* [Profiles and outlines (types of offenses)]. *Shliakh osvity*, 8-9, pp. 188-200 (In Russian).
 8. Shpak, V. P. (2005). *Reabilitatsiina diialnist zarubizhnykh i vitchyznianskykh vypravno-vykhovnykh zakladiv u XIX – na pochatku XX stolittia* [Rehabilitation activities of foreign and domestic correctional institutions in the XIXth - early XXth century]. Poltava: ASMI, 336 p. (in Ukrainian).
 9. Yanchenko, T. (2005). *Stanovlennia vypravnoho vykhovannia ditei, skhlynykh do pravoporushen (dr. pol. XIX – poch. XX st.)* [Formation of the correctional education of children inclined to offenses (the second half of the XIXth - early XXth century)]. *Shliakh osvity*, 1, pp. 52-55 (in Ukrainian).

Інформація про авторів:

Штефан Людмила Андріївна: ORCID:

Information about the authors:

Shtefan Liudmyla Andriivna: ORCID: 0000-

0000-0002-6281-980X; доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри історії педагогіки і порівняльної педагогіки Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, вул. Валентинівська, 2, м. Харків, Україна 61000 e-mail: valeriy.61.sh@gmail.com

0002-6281-980X; Dr. hab. in Pedagogy, Professor, the Head of History of Pedagogy and Comparative Pedagogy Department, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Valentynivska street, 2, Kharkiv, Ukraine 61000 e-mail: valeriy.61.sh@gmail.com

Каліна Катерина Євгенівна: ORCID: 0000-0002-4252-7690; кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри історії педагогіки і порівняльної педагогіки Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, вул. Валентинівська, 2, м. Харків, Україна 61000 e-mail: kalinahnpu@gmail.com

Kalina Kateryna Yevheniivna: ORCID: 0000-0002-4252-7690; PhD in Pedagogy, Docent, Associate Professor of History of Pedagogy and Comparative Pedagogy Department, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Valentynivska street, 2, Kharkiv, Ukraine 61000 e-mail: kalinahnpu@gmail.com

Цитуйте цю статтю як: Штефан Л.А., Каліна К.Є. Особливості організації соціально-педагогічної діяльності з неповнолітніми правопорушниками на харківщині на початку ХХ століття // Теорія та методика навчання та виховання. 2018. № 44. С. 163-173. doi.org/10.5281/zenodo.1411535

Дата надходження статті до редакції: 15.03.2018
Стаття прийнята до друку: 30.03.2018